

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ
КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ
Факультет «Образотворче мистецтво»
Кафедра «Реставрації та експертизи творів мистецтва»**

**Кваліфікаційна робота
магістр**
(освітньо-кваліфікаційний рівень)

**на тему: «АТРИБУЦІЯ ІКОНИ
«СВЯТИЙ МИКОЛАЙ ЧУДОТВОРЕЦЬ»**

Виконав: магістрант II рівня вищої освіти спеціальності 023
«Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»
Глушенко Олександр Григорович

Науковий керівник:
Кхн., доцент кафедри реставрації та експертизи творів мистецтв
Харківської Державної Академії дизайну і мистецтв
Костянтин ЖЕРНОКЛЮВ

Рецензент:
Доктор філософії (мистецтвознавство), доцент кафедри гуманітарних
наук, культури та мистецтва Кременчуцького національного
університету імені Михайла Остроградського
Віктор ОСАДЧИЙ

АНОТАЦІЯ

Глушенко Олександр Григорович: «Атрибуція ікони «Святий Миколай Чудотворець» – Дипломна робота здобувача другого освітнього рівня (магістр).

Дипломна робота присвячена атрибуції і реставрації ікони «Святий Миколай Чудотворець». У роботі розглянуті різні аспекти процесу атрибуції ікон як актуальної проблеми у мистецтвознавстві. Проведено детальне історичне та іконографічне дослідження зображення образу Святого Миколая Чудотворця.

У роботі було проведено комплексне дослідження ікони «Святий Миколай Чудотворець» роботи іконописців с. Холуї кінця XVIII – початку XIX ст. Запропоновано методику визначення часу створення ікон Святого Миколая Чудотворця на основі аналізу зображення Святого. Отримані дані можуть бути застосовані в музейній практиці під час каталогізації фондів, для вирішення питань атрибуції ікон.

Ключові слова: атрибуція, реставрація, ікони, Святий Миколай Чудотворець, роботи іконописців кінця XVIII – початку XIX ст.

ANNOTATION

Hlushenko Oleksandr Hryhorovych: "Attribution of the icon "St. Nicholas the Wonderworker" - Diploma work of the second level graduate (master's degree).

The thesis is devoted to the attribution and restoration of the icon "Saint Nicholas the Wonderworker". The work examines various aspects of the process of attribution of icons as an actual problem in art history. A detailed historical and iconographic study of the image of St. Nicholas the Wonderworker was conducted.

The work carried out a comprehensive study of the icon "St. Nicholas the Wonderworker" by the icon painters of the village of Kholui at the end of the XVIII - beginning of the XIX century. The obtained data can be applied in museum practice during the cataloging of funds, to solve the issues of attribution of icons.

Key words: attribution, restoration, icons, St. Nicholas the Wonderworker, works of icon painters of the late 18th - early 19th centuries.

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Атрибуція ікон як актуальна проблема сучасності.....	7
1.1. Структурно-змістовий аналіз теми атрибуції ікон.....	7
1.3. Вітчизняний і європейський досвід атрибуції ікон.....	8
Висновки до першого розділу.....	13
РОЗДІЛ 2. Святий Миколай Чудотворець. Історична ретроспектива:	
образ та ікони.....	14
2.1. Історичний дослід образу Миколая Чудотворця.....	14
2.1.1. Життя та релігійна діяльність Святого Миколая Чудотворця.....	14
2.1.2. Миколай Чудотворець у різних країнах.....	18
2.2. Іконографічний дослід ікон Святого Миколая Чудотворця.	
Історичний аспект	19
2.2.1. Формування іконописних традицій зображення	
Миколая Чудотворця.....	19
2.2.2. Відомі ікони Святого Миколая Чудотворця.....	22
Висновки до другого розділу	24
РОЗДІЛ 3. Атрибуція і реставрація ікони	
«Святий Миколай Чудотворець».....	25
3.1. Комплексне дослідження ікони	
«Святий Миколай Чудотворець».....	25
3.2. Реставрація ікони «Святий Миколай Чудотворець».....	28
3.2.1. Особливості та організація (план) реставрації ікони.....	28
3.2.2. Процес реставрації ікони.....	29
Висновки до третього розділу	30
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ....., ...	32
ДОДАТКИ	
ДОДАТОК А. Список ілюстрацій.....	35
ДОДАТОК Б. Альбом ілюстрацій.....	36

ДОДАТОК В. Приклад незалежної експертизи ікони «Святий Миколай Чудотворець».....	48
---	----

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Важливішим свідком національного середньовічного мистецтва є ікона. Ікóná (грец. εἰκόνα — малюнок, образ, зображення) — живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих і подій Святого Письма [1]. У святительському чині серед інших святих є особливо шановний - Святий Миколай Чудотворець. Атрибуція ікон дозволяє з певною мірою можливостей віднести твір до конкретної історичної країни, національної школи, міста чи майстерні. Як виглядав святий на наших землях дізналися ще в XI столітті, коли грецькі майстри на запрошення Ярослава Мудрого прибули з Константинополя в Київ для оформлення Софійського собору. Вони створили незвичайної краси мозаїки — сьогодні єдині з найбільш ранніх, збережених у Східній Європі. Київська Русь прийняла від Візантії не лише християнську віру, але і шанування головних християнських подвижників.

Аналіз наукових джерел підтверджує актуальність теми дослідження. Тому темою дипломної роботи було обрано: «Атрибуція ікони «Святий Миколай Чудотворець». Ікона “Святий Миколай Чудотворець” надійшла до мене з храму Святого Великомученика -Цілителя Пантелеймона у м.Харків.

Мета дослідження – виявити атрибутивні особливості ікони Святий Миколай Чудотворець XVIII – XIX століть.

Відповідно до визначеної мети в роботі поставлені наступні завдання:

- на основі дослідження культурологічних, мистецтвознавчих праць визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- виявити специфіку іконописного мистецтва ікони Святого Миколая Чудотворця XVIII ст.;
- розкрити особливості іконописі Святого Миколая Чудотворця XIX ст.;
- охарактеризувати атрибутивні особливості ікони Святого Миколая Чудотворця XVIII ст.;

- проаналізувати атрибутивні особливості ікони Святого Миколая Чудотворця XIX ст.

Об'єкт дослідження – іконописне мистецтво ікони Святого Миколая Чудотворця XVIII – XIX ст.

Предмет дослідження – атрибуція ікони Святого Миколая Чудотворця XVIII – XIX ст.

Методологічною основою дослідження є історико-інформативний підхід у висвітленні розділів, присвячених розвитку іконописного мистецтва ікони Святого Миколая Чудотворця XVIII – XIX ст. Аналітичний метод було використано при аналізі ікон означеного періоду.

Теоретичну базу дослідження складають праці з теорії та історії культури і мистецтва, іконописного мистецтва, іконографії, атрибуції ікон (В. Дьоміна, Л. Буковська, О. Рибаків, О. Бугаєвський, А. Долуда, О. Косцова, В. Бичков, Флоренський П.).

Робота має практичне значення. Розглянута детальна систематизація часу створення ікон Святого Миколая Чудотворця по зображенню Святого. Отримані дані можна застосувати в музейній практиці під час каталогізації фондів і для вирішення питань атрибуції ікон.

РОЗДІЛ 1. Атрибуція ікон як актуальна проблема сучасності

1.1. Структурно-змістовий аналіз теми атрибуції ікон

Твір мистецтва та його експертизи існують віддавна у паралельному світі – як сіамські близнюки. Мистецтво атрибуції розглядається як підтвердження автентики та вартості мистецького твору.

Атрибуція (від лат. *atributio*) це визначення достовірності, автентичності художнього твору, його автора, місця й часу створення на підставі аналізу стилістичних і технологічних особливостей. [18]. Атрибуція — як наукова галузь та комплекс досліджень — перебуває в стані становлення та бурхливого розвитку. Атрибуція ікон – має свої особливості.

Важливішим свідком національного середньовічного мистецтва є ікона. Атрибуція ікон дозволяє з певною мірою можливостей віднести твір до конкретної історичної країни, національної школи, міста чи майстерні. Для чого це потрібно?

Наприклад, це дозволяє визначити ціну при купівлі-продажі;

Але важливіше, на мій погляд, що і зумовило вибір саме цієї теми, атрибуція ікон потрібна для здійснення якісної реставрації ікони.

Загальний огляд дозволяє визначити ступінь втрат ікони: стан іконного щита, цілісність дошки, втрати ґрунту та фарбових шарів, загальне забруднення.

Аналіз авторства школи іконописцев дозволяє визначитися з технологією написання, художніми прийомами, які застосовували майстри.

Зазвичай ікони не мають підписів майстрів, що не віталось в середньовіччі, а це ускладнює атрибуцію ікон, при здійсненні яких застосовують іконографічне дослідження.

Приблизний перелік інформації, яка повинна бути в атрибуції ікони:

1. Назву, сюжет ікони
2. Розміри по висоті і ширині
3. Матеріали, з яких виконані основа, живопис і оклад (якщо є), техніка виконання цього
4. Збереження, наявність реставрацій і втручань

5. Особливості іконографії
6. Стилiстична характеристика живопису
7. Встановлення місця і школи виконання
8. Встановлення найбільш ймовірних рамок датування
9. Визначення історико-культурного, мистецького, музейної та колекційного статусу пам'ятки

У процесі атрибуції зіставляються технологічні прийоми та технічні засоби іконописця, отримані шляхом мікроскопічних досліджень, аналізу фактури фарбового шару а також вивчення живопису під впливом інфрачервоного й ультрафіолетового випромінювань. Отримані дані аналізуються на предмет суперечливості орієнтовній за художньо-стильовими ознаками даті написання ікони. Робота з архівними та бібліографічними джерелами дозволяє встановити час, місце й автора досліджуваної ікони. Результати техніко-технологічного аналізу допоможуть у проведенні реставрації ікон, виконаних у тотожній техніці.

Сучасний рівень вивчення іконопису вимагає при проведенні дослідження не тільки традиційних відомостей із історії та стилістики пам'ятки, а й ретельного аналізу матеріальної структури, результати якого здатні сформулювати або вплинути на остаточну об'єктивну атрибуцію кожного твору.

1.2. Вітчизняний і європейський досвід атрибуції ікон

В Україні методологія дослідження ікон в основному полягає в застосуванні принципів мистецтвознавчого аналізу. Особливості матеріальної структури ікони визначаються за допомогою техніко-технологічних досліджень, які включали в себе: оптичні дослідження поверхні твору живопису у видимому прямому та бічному світлі, в інфрачервоному (ІЧ-) та ультрафіолетовому (УФ-) діапазонах випромінювання; пошарове візуальне мікроскопічне дослідження поверхні фарбового шару; відбір проб ґрунту і фарбового шару; визначення складу ґрунту та пігментів фарбового шару.

За результатами комплексних (стилістичних, іконографічних та техніко-технологічних) досліджень стає можливим більш точно датувати час створення ікони і пов'язати її напис з колом визначених майстрів.

Атрибуція в європейському мистецтвознавстві. Найуспішніший досвід накопичено в дослідженнях європейського мистецтва. В Європі з XVI століття склалася традиція життєписів відомих митців, яку підтримали:

Джорджо Вазарі в Італії

Карел ван Мандер а Нідерландах

Зандрарт в Німеччині

Якоб Штелін в Російській імперії

Томас Ровлендсон. Аукціон Крісті в Лондоні, 1808 рік. [13]

Твори європейських художників вже з XVI століття часто мали підпис автора, що спрощувало атрибуції. Допомагають атрибуціям і відомі європейські архіви, і мистецькі заклади. Традиція аукціонних продаж картин сприяла виникненню та розповсюдженню аукціонних каталогів, де приводили опис сюжетів, деталей та розмірів полотна, імені можливого автора. Відомі твори отримують власну історію перебування, іноді досить довгу — провенанс, що полегшує розпізнання сюжетів та авторства.

Розвиток мистецтвознавства та антикварної торгівлі в XIX ст. йшов поряд з накопиченням знань з національної історії, з періодів творчості мандрівних майстрів в різних країнах від доби готики, Відродження, бароко до еkleктики, наявність копій, підробок під старовину чи свідомих фальсифікацій, відомостей про центри та майстрів подібних фальсифікацій.

Аби запобігти плутанині оригіналів з копіями в XX ст. поширили створення свідомо повних каталогів творів відомих митців з вказівками розмірів, техніки виконання, року створення. Це досить важко при опису продуктивних майстрів (Вінсент ван Гог, Пікассо, Анрі Матісс, Альбер Марке, Ренато Гуттузо), але такі каталоги створені і роками уточнюються. При копіюванні оригіналів, сучасний художник — копіїст повинен робити

копію в іншому, ніж оригінал, розмірі та без копіювання підпису попереднього майстра.

Дактилоскопія в атрибуції. У 1870-ті роки в криміналістику увійшов метод дактилоскопії. Метод ідентифікації людей за відбитками пальців (в тому числі по слідах пальців рук), заснований на унікальності малюнка шкіри. Заснований на ідеях англійця Вільяма Гершеля, що висунув в 1877 році гіпотезу про незмінність папілярного малюнка долонних поверхонь шкіри людини. Дактилоскопія, як метод розпізнання оригінальних творів художників минулого, що користувались олійними фарбами, прийшла й в атрибуцію. Адже так звані старі майстри доводили тонкі художні ефекти на полотні за допомогою власних пальців. Декілька разів дактилоскопія підтверджувала оригінальність твору самого Рембрандта чи, навпаки, його майстерним послідовникам.

Епіграфіка в атрибуції. Важливим додатком до атрибуції стала епіграфіка — допоміжна історична та філологічна дисципліна, що вивчає стародавні написи на всіх відомих матеріалах (камінь, дерево, смуга зі свинцю, бронза, папір, кераміка, текстиль, живопис тощо). За начерком літер, їх характером, відповідністю місцевому діалекту, відповідністю мовним реформам можливе досить точне визначення регіону створення документу, картини та часовий проміжок їх виникнення.

Комплексне дослідження пам'ятки. Найбільш корисним виявляється комплексне дослідження пам'ятки, коли проведене:

1. прочитання написи, що має пам'ятка
2. розпізнання сюжету
3. датування
4. окреслення країни створення, міста, школи, майстерні, автора
5. розпізнання технології виконання твору.

Історичні дослідження. Важливою складовою атрибуції визнали і історичні дослідження. Надзвичайно корисними вони були при вивченні картин голландської школи XVII століття. Голландія XVII століття пережила

справжній розквіт в створенні національного образотворчого мистецтва. Голландські художники ревно слідували за творчістю колег та за якістю їх картин, що активно включалися в товарообіг. Постачальникам неякісно створених робіт забороняли продаж картин, а їх — не брали до художніх гільдій. Продажем власних і чужих картин не гребували і відомі художні авторитети. Постійною була практика експертиз партії картин, що приходила на прододаж. До експертиз залучали як знавців мистецтва, так і відомих місцевих художників. З цього і почалась історія атрибуції голландських картин.

Живим майстрам було трохи легше розпізнавати твори колег, бо вони могли бути знайомими чи володіли творами колег. По закінченню експертизи давали письмове свідоцтво (сертифікат). Відомі експерти середини XVII століття — Рембрандт, Бартоломеус ван дер Гелст, Симон Люттіхейс, Філіпс Конінк, Ян Вермер, Віллем Калф. Останній мав добру пам'ять і його залучали до експертиз ще в 30-річному віці. Експертні здібності Віллема Калфа поцінювали настільки високо, що про це сповіщала навіть епітафія на його надгробку.

Нащадки були в складнішому становищі, бо не знали живих майстрів минулого, а мали справи як з оригіналами, так і з продукцією майстерні (частку картин учнів та помічників голова майстерні «проходив» по поверхні і ставив власний підпис — так робили Рембрандт, Антоніс ван Дейк, низка другорядних майстрів тощо). Ще заплутанішою ставала проблема з авторськими варіантами, талановитими копіями інших художників, підробками. Вже наприкінці XVII століття в кабінетах прихильників мистецтв з'явилися альбоми — збірки гравюр з творів відомих художників. Вони надавали можливість знайомства багатіям-колекціонерам та експертам з діапазоном тем та кількістю визначних творів окремих майстрів — Рубенса, Антоніса ван Дейка, Рембрандта. Альбоми мали підрозділи — Старий заповіт, натюрморт, портрет, побутовий жанр, міфологічна картина, пейзаж. Але разом з тим накопичувались неточності, помилки. Розумне й нерозумне

наслідували нові видання, інвентарні описи, каталоги аукціонів. Значна частка другорядних чи навіть першокласних майстрів була забута, ніби не існувала, перебувала в забутті. Це стосувалось мистецької ситуації не тільки в Голландії, а й в німецьких князівствах, в Іспанській імперії, у Франції, в Італії, в Російській імперії.

Значною пам'яткою атрибуційного досвіду XVIII століття став «Теоретичний та практичний трактат про знання, необхідні прихильникам картин», що створив Франсуа Ксав'є де Бюртен, не художник, а колекціонер та знавець живопису. Він наважився дати порівняльні характеристики окремих голландських та фламандських майстрів. Він дав також цілу главу, присвячену підписам майстрів, монограмам, дав ті, що добре знав, а також написи на картинах чи на зворотному боці. Бюртен навіть дав описи повторень, копій відомих картин, гравюр з цих картин, що наблизило його методики до сучасних вимог. Знавці XIX століття вже самі їдуть в музеї чи приватні картинні галереї, самі їх вивчають, порівнюють, роблять описи (Т. Торе, Г. Вааген). Саме Т. Торе перевідкрив і повернув в історію мистецтва картини Яна Вермера з Дельфту. Г. Вааген приїздив і вивчав картинні колекції вельмож в Російській імперії. Чудовим знавцем картин Голландії був Дж. Сміт. Він дослідив і дав опис 424 картин Якоба ван Рейсдаля, лише шість з них були помилками.

Новий етап в дослідженні митців Голландії XVII століття відбувся на зламі XIX–XX століть. Почали друкувати архівні документи, серед перших — Й. ван дер Вілліген «Харлемські живописці», 1870 р., А. Бредіус «Інвентарі художників» 1915–1922 рр. та ін. Науковці отримали для вивчення контракти між майстрами та учнями, кантракти замов, свідоцтва про діяльність та факти життя окремих митців, сотні «нових» (для науковців XX століття) художників голландської школи, яких забули на століття. Відкрити частину імен мимоволі порівняли з армією митців, яких розпізнали науковці, ще не маючи для досліджень жодної картини, яка належала цій армії. Це був справжній науковий прорив в мистецтвознавстві. Попередні підсумки етапу

зробив Корнеліс Хофстеде де Гроот, що оприлюднив «Капітальний критичний каталог творів відомих голландських художників XVII ст.» в десяти томах. До корифеїв XVII ст. остаточно увійшли Адріан Брауер, Франс Галс, Ян Вермер, Карел Фабріціус, Ян ван дер Капелле, Арт ван дер Нер, Ян ван Гоєн. Наслідуючи точні атрибуції Дж. Сміта (що подав 300 картин Яна Стена), Хофстеде де Гроот знав вже 900. Корнеліс Хофстеде де Гроот ініціював критичне дослідження практично усього творчого доробку голландських митців. [13] Оскільки в Європі, зазвичай, для католицьких храмів замовляли художні полотна релігійної тематики відомим майстрам, то атрибуція стосується в першу чергу картин, а не ікон.

Висновки до першого розділу:

1. Атрибуція — як наукова галузь та комплекс досліджень — перебуває в стані становлення та бурхливого розвитку. Атрибуція ікон – має свої особливості.
2. Сучасний рівень вивчення іконопису вимагає при проведенні дослідження не тільки традиційних відомостей із історії та стилістики пам'ятки, а й ретельного аналізу матеріальної структури, результати якого здатні сформувати або вплинути на остаточну об'єктивну атрибуцію кожного твору.

РОЗДІЛ 2. Святий Миколай Чудотворець.

Історична ретроспектива: образ та ікони.

2.1. Історичний дослід образу Миколая Чудотворця

2.1.1. Життя та релігійна діяльність Святого Миколая Чудотворця

Микола Чудотворець, також званий Угодником, Мірлікійським чи Святителем, народився приблизно 270 року в Патарі, а помер близько 345 року. Він був архієпископом у місті Мірі (конфедерація стародавньої Лікії), а після смерті почав шануватись як святий.

Життя Миколи Чудотворця описується у різних джерелах, проте мав місце казус, коли його досить часто в ранніх життєписах плутали з Миколою Сіонським (Пінарським). Справа в тому, що останній був родом із того ж міста і, більше того, також був архієпископом, чудотворцем та святителем.

Ці збіги призвели до помилки, що існувала довгі роки: що в історії церкви був тільки один «Святитель Миколай Чудотворець»[23].

Через це в Житті великого Чудотворця виникли історичні невідповідності. Наприклад, виходило, що Микола Мірлікійський відвідував храм Воскресіння Господнього на Святій Землі задовго до його заснування імператрицею Оленою. Насправді Микола Чудотворець на Святій Землі не був, описане в багатьох його житіях паломництво здійснював Микола Пінарський. Подібним чином сталася плутанина і з іменами батьків і дядька Миколи Мірлікійського. Феофан (Епіфаній) і Нонна, згадувані в його житіях, — це імена батьків Миколи Пінарського

Початок життєвого шляху. З раннього дитинства Микола був дуже побожним і вже в юному віці вирішив присвятити все своє життя християнству.

Вважається, що Микола народився у заможній християнській сім'ї, яка мала можливість дати йому чудову освіту. Через те, що його часто плутали з Миколою Пінарським, якийсь час вважалося, що його батьками були Епіфаній (Феофан) та Нонна.

Микола вже в юному віці дуже досяг успіху у вивченні різних наук, а особливо Святого Письма. Цілий день він проводив у храмі в молитвах, не виходячи з нього, а вночі читав наукові книги і продовжував молитися.

Дорослість. Єпископ Микола Патарський, будучи його дядьком, часто бачив його за молитвами та навчанням. Виявивши його старання, єпископ зробив його кліриком (читачем) в одному з храмів. Через деякий час у житті Миколи Угодника (Чудотворця) відбувається зміна. Він стає священником, а також головним помічником єпископа.

Слід згадати, що існує й інша версія, за якою після чудесного знамення, за рішенням єпископів Лікії, Микола, будучи мирянином, був зведений у сан єпископа Міри. Як свідчать деякі джерела, таке призначення у VI столітті цілком могло бути. [23]

Після смерті батьків Микола Чудотворець отримав у спадок величезний статок. Він досить незвичайно розпорядився багатствами, роздавши нужденним.

Початок служіння. Описуючи коротко життя Миколи Чудотворця, слід згадати, що священну службу він проводив за часів римського імператора Діоклетіана, і навіть Максиміана. Перший у 303 році видав указ (едикт), згідно з яким переслідування християн по всій Римській імперії стало систематичним. Однак через два роки імператором став Констанцій Хлор, він припинив гоніння християн, але через рік новий імператор, Галерій, відновив переслідування віруючих у Христа. У 311 році, перебуваючи при смерті, він підписав едикт про терпимість до віруючих в Ісуса Христа.

Микола Чудотворець у цей період служив єпископом у місті під назвою Міра, саме тут вперше і почали робити пахощі зі смоли, що носять однойменну назву. Він був лютим борцем із язичництвом. У деяких джерелах йдеться, що саме Микола зруйнував храм Артеміді Елевтери, що знаходився у Світі (нині Демра, Туреччина).

Суперечливі версії. У житті святого Миколая Чудотворця варто відзначити епізод, який є досить спірним. Ось версія, яка описується у деяких

джерелах. У ній говориться, що Святитель Миколай, захищаючи християнську віру, під час проведення Вселенського собору в 325 році, під час суперечки дав ляпас Арію. Останній також був поборником християнства, проте деякі розбіжності все ж таки були присутні. Згідно з професором і протоієреєм В. Ципіном, сьогодні не існує давніх джерел, в яких це підтверджувалося б. Він каже, що не потрібно довіряти цьому церковному переказу, який є, по суті, перебільшенням. Однак слід зазначити, що деякі впевнені, що таке таки сталося. У «Житії», яке написав Симеон Метафраст у X столітті, сказано лише те, що Святий Миколай рішуче заперечив брехню Арія. Опис же ляпаса, яку Микола дав Арію за його брехню, з'явилися лише наприкінці 17 століття у писанні «Житія святих», що належить перу Дмитра Ростовського.

Діяння. Життя та чудеса Миколи Чудотворця описується у «Житії святих». Так, наприклад, у ньому розповідається, як він, будучи досить молодим, подався до Олександрії, щоб продовжити своє навчання і служіння Христу. Він подорожував морем і сотворив одне з чудес, воскресивши моряка, який зірвався з корабельної оснастки та розбився.

У «Житії Святих» також описується випадок, коли Миколай Чудотворець допоміг трьом молодим дівчатам, які не могли вийти заміж через відсутність посагу. Дізнавшись про це, він підкинув до їхнього будинку мішки із золотом, що дозволило купити посаг дівчатам і благополучно вийти заміж.

У католицькій традиції говориться, що кинутий Миколаю Чудотворцем мішок із золотом приземлився прямо в панчошу, яка сушилася біля вогнища. Звідси й пішла традиція вивішувати шкарпетки перед Різдвом для подарунків від Санта-Клауса (Санта-Ніколаса).

Порятунок невинних. У житті Миколи Чудотворця є факти порятунку невинних, засуджених на смерть. У «Діях про стратилати» йдеться про те, що він утихомирив хвилювання, що з'явилося після того, як імператор Костянтин I відправив до Фригії трьох воєначальників із військами для упокорення заколоту. Прямуючи до місця призначення, корабель із

солдатами зупинився для поповнення припасів в Андріаку, поряд із містом Міра. Солдати часто забирали товар у торговців, що спричинило серйозні конфлікти. Дізнавшись про це, Микола Чудотворець прибув до воєначальників Урсу, Непотіану та Єрпіліону. Він розповів їм про те безчинство, що творять солдати і переконав їх зупинити це. Після розмови з Миколою командири покарали винних, і подібні події одразу припинилися.

У цей же час до Миколи прийшли кілька мешканців Міри і розповіли йому про трьох невинних, яких правитель Євстафій засудив до смерті. Святий у супроводі воєначальників і солдатів вирушив до Міри і зупинив страту, вирвавши меч у ката. Микола Чудотворець завдяки цим та іншим діям є покровителем моряків, невинно засуджених, а також дітей.

Молитва Миколі Чудотворцю, яка змінила життя. У православній традиції вірять, що Микола допомагає всім, хто його просить. Щоб бути почутими, віруючі намагаються відвідати храм, де знаходяться частинки мощей святого. Там вони моляться йому кожен за свої скорботи і просять допомоги.

Однак, щоб звернутися і почути, необхідно вести порядний спосіб життя, часто змінивши його. Рекомендується уникати вживання алкоголю, тютюну та інших шкідливих речовин. За дотримання цих обмежень молитва Миколі Чудотворцю читається щодня протягом сорока днів.

Також моляться не лише перед мощами святого, а й перед його образом, який має бути звернений на Схід. Бажано розпалити лампаду чи свічки під час молитви. Як стверджують православні віруючі, які дотримувалися цих рекомендацій, молитва Миколі Чудотворцю справді допомагає кожному в тому, про що він просить, інколи повністю змінюючи їхнє життя. Природно, що атеїсти до такого ставляться з певною часткою скепсису, проте слід зазначити, що кількість віруючих не зменшується. До Миколи Угодника звертаються за допомогою та підтримкою моряки, безневинно засуджені та сироти, для яких він є покровителем. Більше того, вони стверджують, що

молитва святому допомагає їм зміцнити духом, повірити у свої сили та отримати бажаний результат.

2.1.2. Миколай Чудотворець у різних країнах

Моці святого Миколая ще в XI сторіччі були перенесені з Мір до міста Бари (Італія), що розглядалася як «порятунок» їх з мусульманської країни.

Після смерті Миколи його святі моці продовжували здійснювати чудеса, багато вірян прямували до Бари, щоб схилитися перед ними. Одного разу мандрівники з далекої країни вирушили морем на поклоніння мощам і ніяк не могли допливти, — то шторм, то буря, чи то хвороби заважали їм у дорозі. І коли вони зневірилися і готові були повернути назад, їм з'явився Микола. Він сказав, що на кораблі є діжечка із елеєм, отримана від бісів, коли вони виллють елей в море, то благополучно допливуть до Бари. Так і сталося.

На Заході папа Римський Миколай I (858–867) — перший папа з цим іменем — близько 860 року збудував у Римі церкву святого Миколая. До Німеччини його культ привезла візантійська княжна Теофано, дружина цесаря Оттона II (973–983). Латинська Церква також святкує день святого Миколи 6 грудня. У Франції і Німеччині є понад дві тисячі, а в Англії близько 400 церков, присвячених святому Миколі. [25]

На Сході його вважали чудотворцем та покровителем мандрівників, сиріт та ув'язнених. На Заході - покровителем всіх верств суспільства, але особливо дітей.

Цікавий факт, що Миколай Чудотворець став прообразом Санта-Клауса. Справа в тому, що на підставі факту з життя Миколи Чудотворця, а саме того випадку, коли він приніс у дарунок придане трьом дочкам багатія, який розорився, з'явилася різдвяна традиція дарувати подарунки.

Культ святого Миколая був популярний у східнохристиянських церквах, особливо в Греції. 991 року єпископ Регінальд склав «Житіє святого Миколая».

2.2. Іконографічний дослід ікон Святого Миколая Чудотворця.

Історичний аспект

2.2.1. Формування іконописних традицій зображення Миколая

Чудотворця

Термін «Іконографія» походить від грец. εἰκών - зображення, образ і γράφω – пишу, креслю, маюю.

Іконографія – це канонічна система зображення будь-яких персонажів або сюжетних сцен. Іконографію визначають 2 найважливіші моменти: повторюваність характерних рис архетипу, або прототипу, і збереження того ж смислового змісту при повторенні. Тому іконографія властива, як правило, релігійному і офіційному світському мистецтву, в якому елементи зображення мають смислове і символічне значення. Канони і типи зображення є засобами дефініції і розрізнення, які застосовуються до даного образу. Іконографічний тип фіксує не тільки характерні риси, атрибути персонажа, а й особливості його внутрішнього образу, повідомляючи про значення даної особистості в релігійній системі або про її історичну роль, тобто доносить до глядача все те, що лежить в основі шанування святого або історичного обличчя. Грунтуючись на реальному портретному образі, Іконографія, як правило, ідеалізує образ.

Іконографія водночас – це метод дослідження творів образотворчого мистецтва, який передбачає ідентифікацію, опис, класифікацію та інтерпретацію. Як метод дослідження спочатку використовувався в археології для класифікації предметів. Однак у XIX ст. іконографія відірвалася від археології і зосередилася на вивченні релігійної символіки в християнському мистецтві. У XX ст. продовжувалося дослідження християнської іконографії, але також почали вивчати світську та класичну іконографію європейського мистецтва, як і іконографічні аспекти східного релігійного мистецтва. Сьогодні метод іконографії охоплює всю сферу образотворчої діяльності людини від доісторичних наскальних малюнків до сучасності. Оскільки історія європейського мистецтва з IV до XVII століття фактично є історією

релігійного мистецтва, то вивчення іконографії християнського мистецтва є неодмінною умовою розуміння і осмислення європейської мистецької спадщини у цілому.

Як відомо, шанування Святого Миколи Мирлікійського та його іконографія з'являються на Русі відразу ж із прийняттям християнства, оскільки до цього часу вони вже у досить розвиненому вигляді існували як у Візантійській імперії, так і на християнському Заході. Судячи з пам'ятників, що збереглися, у Стародавньому Києві XI – XII ст. Святий Микола переважно зображався у двох запозичених з Візантії іконографічних варіантах: прямоличне зображення святого в повний зріст з книгою в лівій руці, притиснутою до грудей, що благословляє правою, і таке саме прямоличне зображення з аналогічним становищем рук, але в поясному виді. –Саме у цих двох варіантах з'являється іконографія Святого Миколи не без впливу київських зразків на початку XII ст. і у Великому Новгороді, а потім поширюється і на підвладних йому північних територіях, що сягали Білого моря на півночі і до Уралу на сході.

Зображення Миколи Чудотворця на різних іконах практично ідентично, а перші образи малювалися зі слів очевидців, які особисто знали великого старця. Надалі іконописці намагалися дотримуватися одного стилю малювання, не привносячи в образ святого будь-яких значущих змін. Єдине доповнення, яке дозволили собі художники, було зроблено після зауваження царя Миколи I, який обурився непокритою головою старця, що не личило йому по сану. З тих пір з'явилася варіація зображення, де на голові святого надіта єпископська митра. На іконах, що збереглися на Русі з давніх часів, Микола Угодник зображений поважним, сивочолим старцем, з розумними, проникливими очима і високим чолом. Багатьом досить кинути один погляд на його лік, щоб зрозуміти, хто зображений на іконі.

Візантійськими живописцями до кінця XI – XII ст. розробляється іконографія житійного циклу Святого Миколи, яка потім варіюється в творчості майстрів Західної Європи, а також на Балканах і в Стародавній Русі

відповідно до місцевих особливостей сприйняття та інтерпретації образу святого. У ранніх російських житійних іконах Святого Миколи, датованих XIV-поч. XV ст., зустрічається від 12 до 16 клейм із зображенням сцен його життєвого шляху та чудес. Сюжетний склад цих клейм (Різдво, Стояння в купелі, Лікування дружини сухорукого, Приведення у вчення, Постанова в дякони, Постанова в єресі, Постанова в єпископи, Служба Святого Миколи, Вигнання біса з дерева і з криниці, Спасіння трьох чоловіків від меча, Явлення цареві Костянтину, Явлення єпарху Авлавію, Явлення трьом чоловікам у в'язниці, Примноження хлібних крох, Порятунк Димитрія з дна моря, Порятунк хлопця Василя від сарацин, Подання) вказує на те, що основою творчості російських іконописців служили вже на ранньому етапі компліковані рукописні списки Житія і чудес Святого Миколи, в яких воедино злилися перекази про діяння двох святих лікійських архієреїв – Миколи, архієпископа Мирлікійського, який жив у 2 – й пол. III – 1 – й пол. IV ст., та Миколи Пінарського, який жив у VI ст. Хронологічні невідповідності, що виникали при цьому, анітрохи не турбували ні самих ізографів, ні їхніх замовників, ні віруючих як внаслідок існуючих уявлень про єдність сакрального простору і часу, так і в силу поширеного тоді абсолютного пієтету до образу Святого Миколи як швидкого помічника в бідах і вселенського просвітителя, коли всяке свідчення про нові чудеса, пов'язані з його ім'ям, лише розкривало раніше невідомі грані його благодійної могутності та збільшувало його привабливу силу та популярність святого.[27]

Зображення Миколи Чудотворця: основні деталі. Поза святого Миколая на іконі є типовою: права рука святого піднята в жесті благословення, а в лівій руці у нього тримається відкрита священна Книга. Колірні рішення на іконі Миколи Чудотворця також мають своє значення. Основний колір ікони зазвичай є золотистим або позолоченим, що символізує божественне світіння і благодать святого. У деяких іконографічних варіантах видно, що Микола зображується в єпископському вбранні, з митрою, перстнем і єпископським

жезлом, що підкреслює його роль духовного керівника. На давньоруських іконах зображувався у білому фелоні – поліставрії («багатохресний»), який підкреслює єпископський сан святителя.

Голова Миколая дещо видовженої форми, з високим чолом, на вкритому зморшками обличчі вбачається відбиток аскетизму. Очі широко розплющені, зосереджені, має дещо суворий злам брів, міцно стулені губи маленького рота. Часто Святого Миколая зображують із святими на берегах ікони. Його атрибутами були три золотих кулі чи гаманця, що лежать біля його ніг чи на книзі, троє школярів-підлітків у діжці, якір, як патрона мореплавців. Оповідальні сцени з життя Миколая дуже численні, головним чином вони розповідають про його здатність творити чудеса. Особлива увага приділяється особі святого Миколая на іконі. У вираженні його посмішки і очей, можна побачити милість, доброту і мудрість. Часто на іконі присутні також декоративні елементи, такі як ангели, квіти, орнаменти і сцени з життя святого.

2.2.2. Відомі ікони Святого Миколая Чудотворця

В іконопису в зображенні образу Святого Миколая склався певний канон та його лік легко пізнаваний. Святого зазвичай зображали поясно, в лівій руці він тримає Євангеліє, а правою благословляє. Пізніше з'явилися невеликі зображення Ісуса і Богородиці над плечима святого, як найдавнішої на іконі XIII ст. з монастиря Святої Катерини на Синаї (Єгипет).[іл.1]

Поява Ісуса і Богородиці в іконах святого пов'язано з важливих подією в житті Миколи. На Вселенському соборі в Нікеї в 325 р. було віддане прокляття лжевчення Арія (аріанство). Микола був присутній на соборі, як архієрей міста Міри і вдарив по щоці Арія, засновника єретичного вчення. Церква засудила Миколу за його вчинок, позбавила святительського сану і посадила до в'язниці. Але після бачення отців церкви, в якому Сам Господь вручає йому Євангеліє, а Пресвята Богородиця одягає на нього омофор, Миколі повернули сан і віддали честь як великому Божому угоднику.

Як виглядав святий на наших землях дізналися ще в XI столітті, коли грецькі майстри на запрошення Ярослава Мудрого прибули з Константинополя в Київ для оформлення Софійського собору. Вони створили незвичайної краси мозаїки — сьогодні єдині з найбільш ранніх, збережених у Східній Європі)[іл.2].

Починаючи з XI століття Святого Миколая зображують на фресках багатьох церков, і серед найбільш відомих — у розписах Діонісія 1502 року в соборі Різдва Богородиці в Ферапонтовом монастирі (Вологодська область)[іл.3].

Рідкісні мікромозаїчні ікони Святого Миколая створювали у XIII столітті у Константинополі) [іл.4].

Починаючи з XIV століття на іконах Святого Миколая зображують клейма, в яких описується життє святого.) Кількість клейм різниця від 12 до 84. [іл.5].

Зображення Миколи Чудотворця на різних іконах практично ідентично. Єдине доповнення, яке дозволили собі художники, було зроблено після зауваження Миколи I, що царював у період 1825-1855рр., який обурився непокритою головою старця, що не личило йому по сану. З тих пір з'явилася варіація зображення, де на голові святого надіта єпископська митра, тобто з початку XIX ст.[іл.5, 28].

У теперішній час практично в кожному іконописному музею на територіях України, росії, білорусії є так звані «Холуйські ікони» Миколи Чудотворця.

Спочатку відомим поселенням Холуй Володимирської губернії став у XVI столітті завдяки солеваренню. Одночасно зі здобиччю солі на монастирських дворах почали писати ікони, імена перших іконописців дізнаємось із грамот XVII століття. Серед слуг князя Пожарського згадується " у дворі Гришка Ігнат'єв іконник " і " Лаврушка Іванов прізвисько Путилко іконник " , майже маємо придворні іконописці князя. Серед монастирських селян згадується 21 іконописець. Видобуток солі в Холуї проіснував до XVIII століття, потім цей промисел перестав приносити прибуток і все населення слободи переключається на іконописання, яке вже в XVII столітті набуло великого розвитку. Кількість майстрів постійно зростала, історик - чернець Ананія

Федоров писав про Холуя: "Обиватели цієї слободи всі іконописці і заради свого мистецтва по багатьох різних країнах мандрують". Є список іконописців 1752, у якому перераховано 350 імен.

У ХІХ столітті кількість майстрів збільшується: "У слободі Холуї складається поміщицьких і казенних 700 чоловік і всі вони без вилучення вправляються в іконописанні". Письменник Сергій Максимов, який побував у Холуях у 1855 році записав: "Пише образа і мій господар, у якого я найняв кімнату; пишуть образи у всіх будинках, і не пише їх тільки мірошник, і то тому, що став мірошником". У навчальному посібнику для учнів 1879 року "Отечествознавство" окрема стаття присвячена Холуям, ось невеликий уривок: "оброків не платять, хліборобства не мають; отже з плугом і сохою зовсім не знайомі; рідкісний знайдеться, хто б умів запрягти коня, чи посіяти і зібрати хліб ... змалку до глибокої старості мешканець Холуя не розлучається з пензлем, маючи його постійно в руках». А яка величезна кількість у Холуї пишеться ікон, це гідне подиву; від півтора до двох мільйонів на рік. Прямо можна сказати, що холуйський іконопис складається з найнижчої та грубої майстерності". Звісно кількість позначалася на якості ікон, переважно писалися "розхожі" дешеві ікони для народу.[іл.6], [31]

Висновки до другого розділу.

Розглянувши історичний аспект образу Миколая Чудотворця, дослідивши іконографію Святого протягом періоду з ХІ по ХІХ сторіччя, можемо з достатнім рівнем впевненості констатувати, що маємо необхідну інформацію для здійснення атрибуції ікони «Святий Миколай Чудотворець».

РОЗДІЛ 3. Атрибуція і реставрація ікони

«Святий Миколай Чудотворець»

3.1. Комплексне дослідження ікони «Святий Миколай Чудотворець»

Ікона “Святий Миколай Чудотворець” надійшла до мене з храму Святого Великомученика-Цілителя Пантелеймона м.Харків для проведення реставраційних робіт.

На іконі “Святий Миколай Чудотворець” поясне зображення святителя, який лівою рукою тримає через омофор закрите Євангеліє темно-зеленого кольору, на якому – по кутам зображені тварини-символи 4-х Євангелістів, а всередині червоний хрест. А права рука Святого - Благословляюча десниця: пальці правої руки (десниці) складені у вигляді букв І та Х (Ісус Христос) - це благословення ім'ям Господнім. З таким жестом зображуються святителі (тобто святі єпископи, митрополити і патріархи), а також преподобні і праведні, що мали священний сан. Праведні люди зображуються з характерним жестом: відкритою долонею, зверненою до тих, що моляться. Праведна людина - людина правди - відкрита для людей, в ній немає ніякого лукавства, ніякої таємної злої думки або почуття.

У хмарах — Христос і Богоматір, які повертають Миколаю архієрейські атрибути: Євангеліє та омофор. Усі фігури мають підписи, зображені з характерними рисами своїх образів у традиційному для них одязі. Святитель одягнений у єпископські шати — у своєму традиційному одязі з митрою на голові як знак його єпископства, темно-коричневому філоні, прикрашеному рослинним орнаментом жовтого кольору та омофор світлої охри з традиційно чорними хрестами на ньому.

На рукаві благословляючої руки видно частину підрізника і поручень жовто-охристого кольору.

Ця ікона є нагадуванням про диво, що сталося на Нікейському соборі 325 р. Миколай дав ляпаса Арію за те, що той заперечував Богочоловіцтво Ісуса Христа. За що спочатку був покараний, але явлення Богородиці на Соборі повернуло йому всі шани.

“Нікейське диво” представляє образи Ісуса Христа та Богоматері, які зображені по боках від Миколая Чудотворця на синьо-зеленому тлі. Христос, вдягнений у червоний гіматій та зелений хітон, передає Миколаю Євангеліє. Богоматір у темно-синьому мафорії і туніці кольору жовтої вохри тримає у руках омофор. Через пошкодження живопису та авторського ґрунту втрачено фрагмент ліка Миколая, його руки, що тримає Євангеліє.

Для основи ікони використана липова дошка з двох окремих частин різної ширини, з'єднаних між собою, розміром 43x34 см, товщиною 2,2 см. Вигнуте викривлення іконного щита на 3 см відносно горизонтальної поверхні.[іл.8] Цілісність дошки порушена життєдіяльністю жуків-деревоточців та внаслідок всихання деревини, через що з'явилися невеликі тріщини, помітні в місцях втрат ґрунту. Паперова паволока покладена лише у місці з'єднання частин іконного щита. По всій поверхні живопису ікони спостерігаються численні дрібні втрати, потертості з повною втратою фарбового шару або ж верхніх його шарів. Потертості та втрати фарбового шару складають близько 40%. Мають місце біологічні і механічні пошкодження. Основа ікони склеєна, ймовірно, за допомогою столярного клею. [іл.9]

Ікона має цікаві іконографічні особливості та вирізняється високим рівнем художнього виконання. У процесі роботи над іконою виникла необхідність мистецтвознавчого дослідження пам'ятки, атрибуції, виявлення аналогів, що дало б можливість встановити ступінь реставраційного втручання, визначити необхідність реконструкції.

Для атрибуції ікони “Святий Миколай Чудотворець” було розглянуто ряд пам'яток із схожою іконографією та стилістичними особливостями. У результаті були виявлені аналоги з дуже схожим художнім рішенням і колористичним ладом. Одним з таких прикладів є ікона “Святий Миколай Чудотворець”, світлина якої була знайдена на сторінці інтернет-аукціону. В інформації про ікону були зазначені її розмір (32x25x2 см), а також підпис: Горбунов. На жаль, через механічні пошкодження напис зберігся частково. Наступний аналог - ікона “Святий Миколай Чудотворець”, містить підпис.

Це ікона XVIII - XIX ст., знаходиться у зібранні Третьяковської галереї (м.Москва). Її розмір 30,3x24,7x2,3 см. .[Додаток В]

Таким чином, аналізуючи іконографічні особливості ікони, які відрізняють її від традиційних зображень святого: наявність митри, особливості її декору, відсутність зображення Христа на кришці Євангелія, симетричний малюнок плаща та ретельне промальовування ліка святого, бачимо ідентичність з іконою, по якій маємо експертні висновки.. Звертаю увагу на використання синього кольору мафорія Богородиці, що свідчить про західний вплив. Стиль ікони відносять до спрощеного бароко, характерного для холуйських іконописців.

Характерний підпис Івана Горбунова на усіх знайдених аналогах розташовано у нижній частині зображень. На жаль, фрагмент, що міг містити напис, на досліджуваній іконі, втрачено.

Аналізуючи інформацію про відомі роботи майстра та знайдені аналоги, був виявлений ряд ознак, які притаманні іконі, що досліджується. До технічних особливостей даних ікон відноситься: ідентичні за розміром іконні дошки, відсутність ковчега та використання ідентичних за кольором пігментів. Іван Горбунов докладно і експресивно виконував центральні образи та супроводжував це спрощеним трактуванням фігур у клеймах. Фігури контрастно вирізняються на темному фоні (синьо-зеленому або коричневому). Чітке моделювання складок автор виконує за допомогою контрастної до одягу фарби та, у деяких випадках, використовує творене срібло. Усі написи та німби виконані біло-жовтою або ж яскраво-жовтою фарбою.

Виявлені аналоги із зображенням Святого Миколая включають велику кількість ідентичних за написанням фрагментів: написання фігур по боках від святителя, декорування омофора Миколая, а також характерне для досліджуваної ікони зображення образу Спаса на Євангелії. Ікони мають схожий розподіл кольорів, використаних для написання одягу, орнаменти і деталі написані білим по вохрі на фелоні та поручах, а на одній з ікон має

ідентичний за написанням омофор: коричневого кольору, декорований жовтим рослинним орнаментом. При написанні ліків автор використовував темний санкир зеленого відтінку та майже білі за кольором плаві.

Іконографічний, візуальний та техніко-технологічний аналіз ікони «Святитель Миколай Чудотворець» підтверджує її автентичність та авторство одного з іконописців династії Горбунових із Холуя (Володимирська губернія). Майстер, Іван Горбунов, працював на межі XVIII-XIX століть. Стилiстичні та іконографічні особливості ікони співпадають з відомими роботами Горбунових.

3.2. Реставрація ікони «Святий Миколай Чудотворець»

3.2.1. Особливості та організація (план) реставрації ікони

Реставрація ікон – це не просте ремесло, яке має на меті звичайне усунення пошкоджень або звичайне декоративне оформлення. Реставрація старовинних ікон – це тривалий, кропіткий процес, завдання якого продовжити життя старовинного об'єкту. На ринку послуг цієї сфери існують організації і майстри, які намагаються якісно провести відновлювальні роботи, максимально ретельно відтворюючи автентичний вигляд ікони, підбирають особливі матеріали, близькі за складом та якістю до тих, які використовували для створення оригіналу.

Загальні характеристики, які враховуються майстром-реставратором, при проведенні відновлювальних робіт:

Оціночна вартість реліквії.

Категорія антикварного об'єкту.

Країна походження і роки створення.

Матеріал, з якого виготовлена реліквія.

Індивідуальні особливості кожної групи антикваріату.

Кожні види реставраційних робіт повинні проводитися відповідно до загальноприйнятих методів. Не дивлячись на те, чи буде це реставрація ікон або оновлення друкованих видань, в кожному окремому випадку будуть свої нюанси проведення такої роботи. Але в будь-якому випадку роботи повинні

проводитися уважно і акуратно. Відновлення ікон – процес досить довгий і багатоетапний, для його здійснення обов’язково мати спеціалізовані знання в різних областях. Професійний реставратор має знати:

- властивості дерева та варіанти позбавлення від шкідників;
- методи збереження шару фарби та самого дерева;
- фізичні та хімічні властивості ґрунтовок, мінеральних барвників, масляних фарб тощо;
- варіанти реставрації та збереження старовинних ікон;
- можливості видалення різного роду забруднень, воску з поверхні образів та багато іншого.

Якісна реставрація ікон, як правило, має такі етапи:

1. Зміцнення кольорового шару і ґрунту (осипи, тріщини).
2. Вкладення кракелюра, здуття фарби.
3. Розчищення:
  - а) пилові забруднення;
  - б) краплі воску;
  - в) кіптява.
4. Потоншення лакової (олифової) плівки.
5. Підведення ґрунту в місцях втрат (тріщини).
6. Відновлення деревини (відколи, тріщини, ураження жуками точильниками).

3.2.2. Процес реставрації ікони

Етапи реставрації ікони «Святий Миколай Чудотворець» представлені на ілюстраціях

Висновки до третього розділу:

1. Під час мистецтвознавчого аналізу виявлено, що іконографічною особливістю ікони “Святий Миколай Чудотворець” є наявність особливого написання ліку Святого Миколая та оригінальне кольорове вирішення одягу святих. За великою кількістю ознак таких як: ідентичні за розміром іконні дошки, відсутність ковчега та використання ідентичних за кольором

пігментів, наявність підпису, встановлено, що ікону створили холуйські майстри школи Горбунових. Відповідно, періодом її створення є кінець XVIII - початок XIX ст.

2. Із-за значних пошкоджень ікони «Святий Миколай Чудотворець» і технічних регламентів, процес реставрації ікони триває. Етапи реставраційних робіт представлені на ілюстраціях.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. У результаті дослідження сучасного стану атрибуції ікон, виявлено, що у процесі атрибуції зіставляються технологічні прийоми та технічні засоби іконописця, отримані шляхом мікроскопічних досліджень, аналізу фактури фарбового шару а також вивчення живопису під впливом інфрачервоного й ультрафіолетового випромінювань. Отримані дані аналізуються на предмет суперечливості орієнтовній за художньо-стильовими ознаками даті написання ікони. Робота з архівними та бібліографічними джерелами дозволяє встановити проміжок часу, ймовірне місце й автора досліджуваної ікони з достатнім рівнем достовірності. Результати техніко-технологічного аналізу допоможуть у проведенні реставрації ікон, виконаних у тотожній техніці.
2. Проведені історичний дослід образу Миколая Чудотворця та іконографічний дослід ікон Святого Миколая Чудотворця обумовили можливість зрозуміти основні особливості іконографії Святителя та відмінності, притаманні іконописцям слободи Холуї Володимирської губернії. Ім'я святителя Миколая Чудотворця давно стало рідним для православних усього світу. Важко повірити, що зі святим нас розділяє понад шістнадцять століть.
3. На підставі аналізу численної інформації, мною здійснена атрибуція ікони «Святого Миколая Чудотворця», що надійшла мені на реставрацію з храму Святого Великомученіка-Цілителя Пантелеймона. За великою кількістю ознак встановлено, що ікону створили холуйські майстри школи Горбунових. Відповідно, періодом її створення є кінець XVIII - початок XIX ст.
4. Процес реставрації ікони «Святого Миколая Чудотворця» триває, оскільки необхідно було витримувати технічні терміни виконання робіт для якісного відновлення рарітету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Електронний ресурс, прямий доступ
<https://www.google.com/search?client>
2. Православна ікона Росії, України, Білорусі [Образотворчий матеріал] : каталог виставки. К. : Новий друк, 2008. 208 с.
3. Українська ікона трьох століть [Образотворчий матеріал] : каталог виставки / упоряд. каталогу : О. О. Коваленко, І. В. Шульц. К. : Спалах, 2001. 80 с. : іл.
4. Алпатов М.В. Древнерусская иконопись. Москва: Искусство, 1984. 233 с.
5. Барская Н. А. Сюжеты и образы древнерусской живописи. Москва: Просвещение, 1993. 276 с.
6. Бобров Ю. Г. История реставрации древнерусской живописи. Москва: Художник РСФСР, 1987. 164 с.
7. Бычков В. В. 2000 лет христианской культуры Т. 1: в 2 т. Москва: Университетская книга, 1999. 575 с.
8. Бычков В. В. Феномен иконы : История. Богословие. Эстетика. Искусство Бычков. Москва : Ладомир, 2009. 633 с.
9. Бычков В.В. Византийская эстетика. Теоретические проблемы. Москва: Искусство, 1977. 199 с.
10. Короткий енциклопедичний словник з культури. — К. : Україна, 2003. — ISBN 966-524-105-2.
11. Алексушин Г. В. Использование метода атрибуции в преподавании исторических дисциплин // Инновационные процессы в высшей школе. Материалы IX Всероссийской научно-практической конференции. 18–20 сентября 2003 года. Краснодар, 2003. С.127-128;
12. Алексушин Г. В. Особенности применения метода атрибуции в образовании и науке // Пути дальнейшего повышения эффективности и качества образовательного процесса в высшей школе. Материалы

Третьей всероссийской научно-практической конференции 2-3 февраля 2005 г. Книга 1. Самара, 2005. С.17-21.

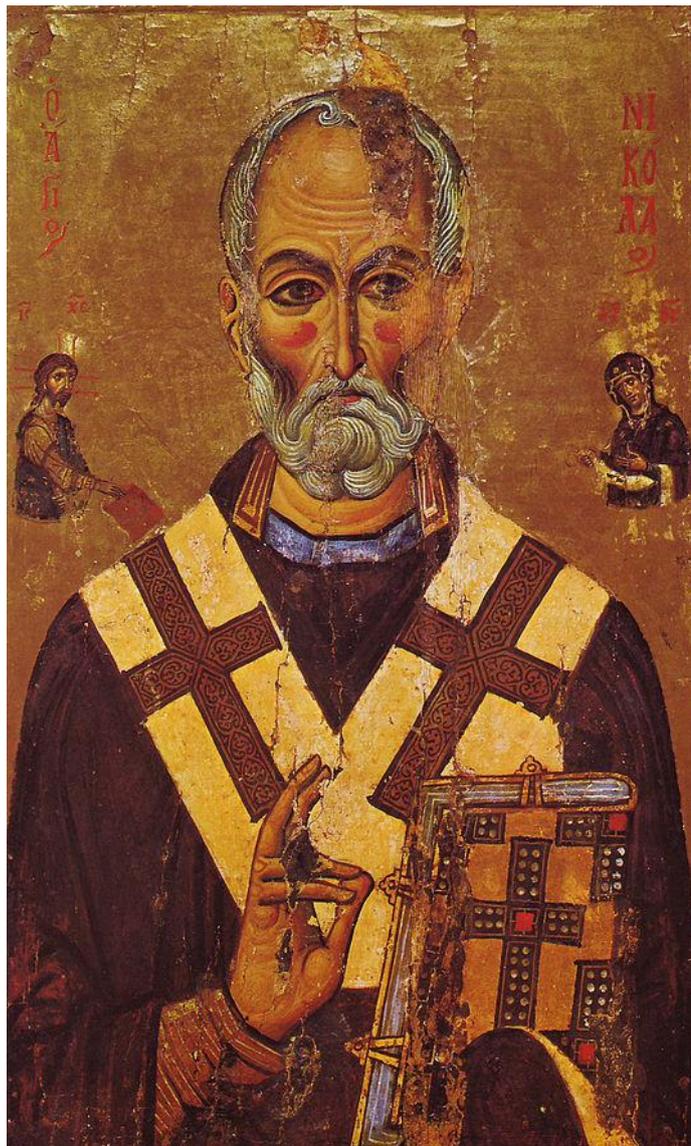
13. Линник И.В. «Голландская живопись 17 века и проблема атрибуции картин», Л, «Искусство», 1980
14. «Западноевропейская и американская живопись из музеев США», каталог, Л.-М., 1976
15. Труды Гос. Эрмитажа, № 18, Л., «Аврора», 1977
16. ж «Искусство», № 2, 1974 (Либман М. Я. статья «Актуальные вопросы атрибуции памятников искусства», с. 36 –38)
17. Сообщения ГМИИ имени А. С. Пушкина, Вып.1, М., 1960
18. Атрибуція // Митна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. ; Держ. НДІ мит. справи. — 2-ге вид. — Хм. : ПП Мельник А. А, 2014. — Т. 1 : А — З. — 592 с. — ISBN 978-966-346-853-2.
19. Флоренський П. А. Иконостас. Библиотека «Віхи».
<http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html>
20. Флоренский Павел. Обратная перспектива // Сочинения в 4-х тт. Москва : Искусство, 1999. Т. 3. 46–98 с.
21. Яроцький П. Л. Релігієзнавство: навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. 308 с.
22. Шкаруба Л. М. Иконотриптих / Икона вторая. Сюжетика, иконография православной иконы / <http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html>
23. Бугаєвський А.В. Правда про святителя Миколая (Агіографічне розслідування). Архівна копія від 29 січня 2012 на Wayback Machine // «Ненудний сад». 2005. № 1(12).
24. Симеон Метафраст. Життя і діяння святого Отця нашого Миколая. Архівна копія від 10 червня 2012 на Wayback Machine;
25. Електронний ресурс доступ: <http://orthochristian.com/>
26. — <https://ru.wikipedia.org/> Відкриття і шанування ікони Миколи Чудотворця

- 27.Абетка віри. Православна бібліотека Життя святих Життєписи окремих подвижників «Правило віри та образ лагідності...»: Образ свт. Миколи, архієп. Мирлікійського, у візантійській та слов'янській агіографії, гімнографії та іконографії. <http://orthochristian.com/>
Розділи 31-33.
- 28.Рибаков А.А. Відображення культу святителя Миколи Чудотворця в іконографії Сходу та Заходу // Російська культура на порозі третього тисячоліття: Християнство та культура. Вологда, 2001. С. 107-116
- 29.Іконографія: Конспект лекцій [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ.спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» /КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: С. В. Оляніна. – Електронні текстові дані (1 файл: 0,8 Мбайт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. – 56 с.
- 30.Електронний ресурс, прямий доступ «Иконописцы села Холуй»
<https://mosmit.ru/library/vedomosti/76/1678/>
- 31.Как зарождалась и развивалась иконопись села Холуй
Електронний ресурс, прямий доступ
<https://www.mkivanovo.ru/culture/2023/01/23/ikonopiscy-sela-kholuy.html>

ДОДАТОК А.

Список ілюстрацій

1. Ікона XIII ст. з монастиря Святої Катерини на Синаї (Єгипет).
2. Мозаїка Софійського собору м.Київ.
3. Фреска Святого Миколая у розписах Діонісія 1502 року в соборі Різдва Богородиці в Ферапонтовом монастирі (Вологодська область).
4. Мікромозаїчна ікона Святого Миколая XIII ст., Константинопіль.
5. Ікони Святого Миколая XIV століття з клеймами.
6. Ікона Святого Миколая у митрі з XIX ст.
7. Види слободи Холуї у теперішній час.
8. Ікони майстрів с.Холуї.
9. Ікона “Святий Миколай Чудотворець” з храму Святого Великомученика-Цілителя Пантелеймона м.Харків для проведення реставраційних робіт.
10. Реставраційні роботи.

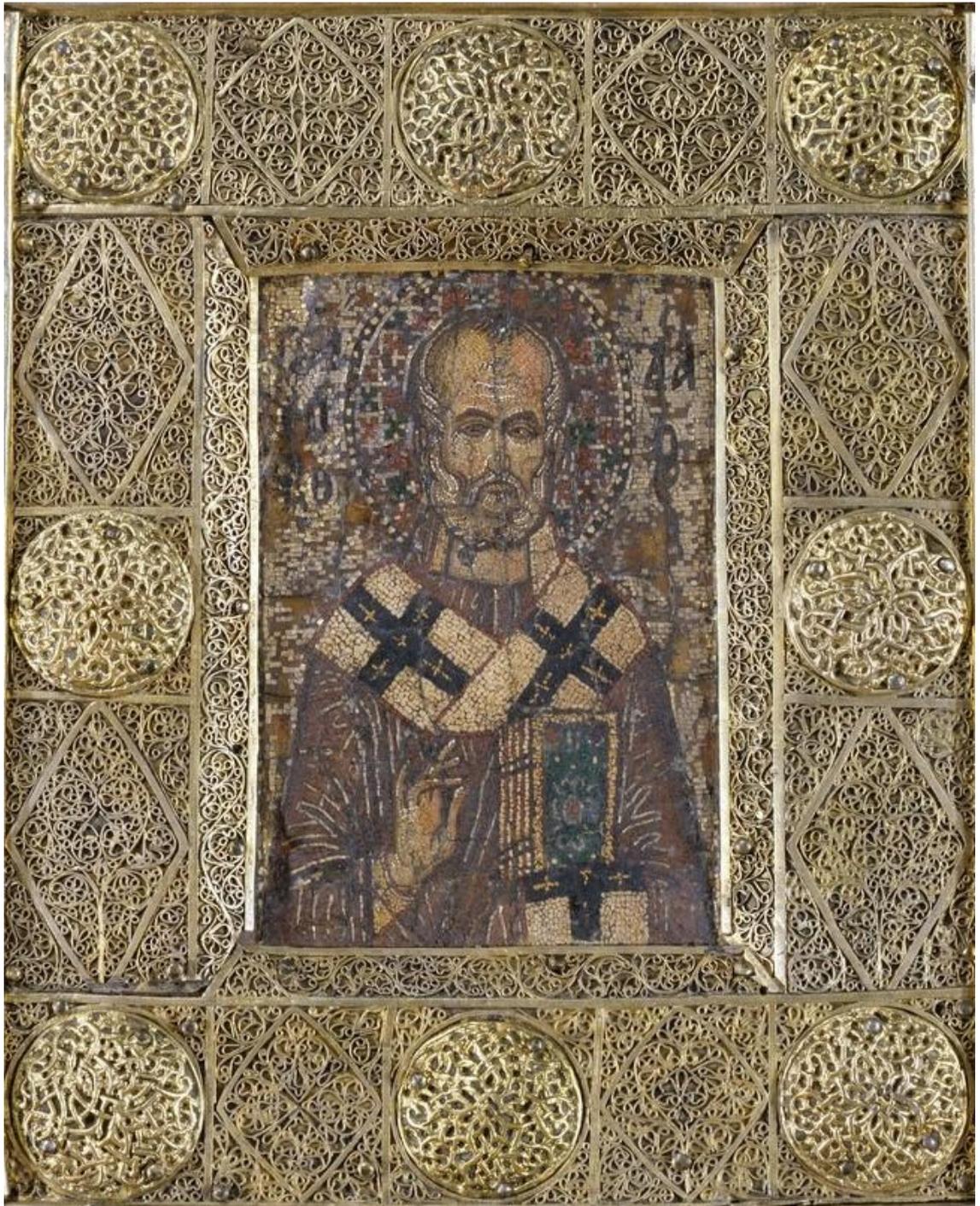
1. Ікона XIII ст. з монастиря Святої Катерини на Синаї (Єгипет).

2. Мозаїка Софійського собору м.Київ.

3.Фреска Святого Миколая у розписах Діонісія 1502 року в соборі Різдва Богородиці в Ферапонтовом монастирі (Вологодська область).

4. Мікромозаїчна ікона Святого Миколая XIII ст., Константинопіль.

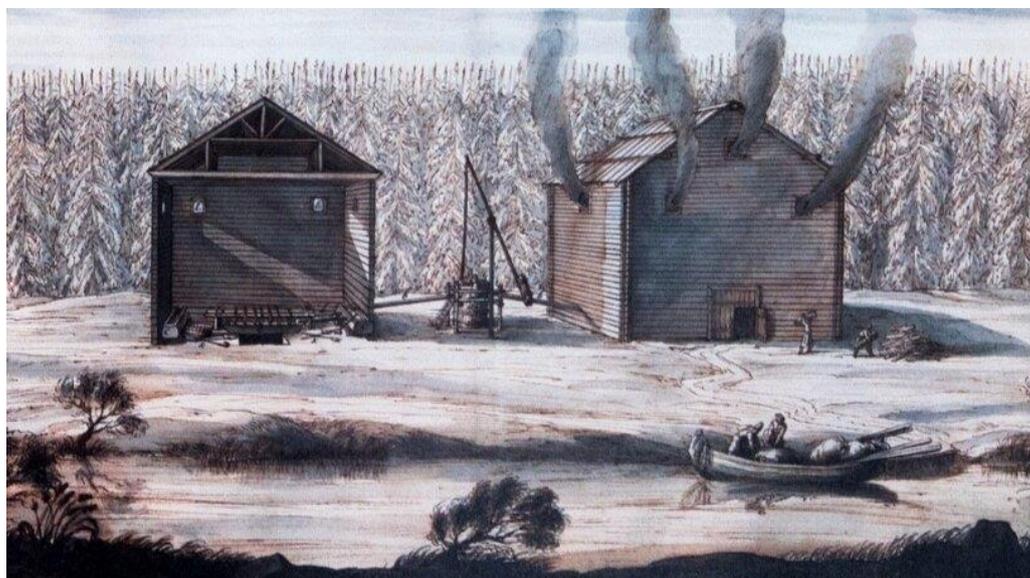
5. Иконы Святого Миколая XIV століття з клеймами.

6. Ікона Святого Миколая у митрі з XIX ст.

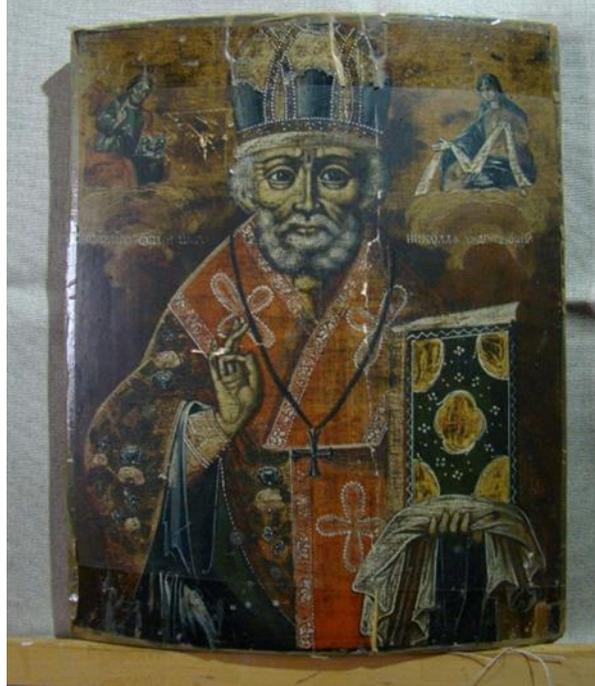
7. Види слободи Холуї у теперішній час.

8. Ікони майстрів с.Холуї.

9. Ікона “Святий Миколай Чудотворець” з храму Святого Великомученика-Цілителя Пантелеймона м.Харків для проведення реставраційних робіт.

10. Реставраційні роботи.

Склеювання двох дошок основи

Оборотна сторона ікони: Суцільне ураження жуками-точильніками

